

ФОРМЕ УЧТИВОСТИ У ПРОГРАМСКОМ КОНЦЕПТУ САВРЕМЕНЕ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Култура изражавања представља посебно наставно подручје конституисано наставним планом и програмом, у оквиру којих су дефинисани посебни циљеви и задаци, садржаји, облици и методе рада, а које је у чврстој вези са наставом српског језика и књижевности. Овим радом настојимо испитати заступљеност форми учтивости у наставном програму и наставној пракси, као и да укажемо на чињеницу да култура изражавања не заузима равноправан положај у односу на наставу језика и књижевности, односно да представља неправедно запостављену област. Превазилажење овог проблема видимо у допуњавању и обогаћивању постојећих наставних планова и програма, а самим тим учесталијем, организованијем и сврсисходнијем организовању говорних и писмених вежби. Наставници, као организатори наставног процеса, морају посветити више пажње неговању говорне и писмене етикеције код својих ученика, али и обратити пажњу на важност невербалних елемената који прате говор. Код ученика треба развити свест о неопходности неговања и поштовања учтивости јер она доприноси и лепоти матерњег језика.

Кључне речи: култура изражавања, учтивост, језичка етикеција, методика наставе српског језика.

Увод

Савремено доба са собом носи, између осталог, и убрзани развој језичке комуникације. С обзиром на то да су људи свакодневно у ситуацији да јавно изражавају осећања и размишљања или да износе своје ставове, развој културе изражавања постаје неминовност. Култура изражавања представља део опште културе, како сваког одраслог човека, посебно образованог појединца, тако и деце.

Неизоставан део подручја језичке културе, односно културе изражавања, чине и посебна језичка средства, односно форме којима се исказује учтивост, а чија употреба подразумева утврђени начин понашања у одређеним приликама. Предмет овога рада биће

* anamijajlovic1970@gmail.com

уочавање поменутих форми у оквиру програмских концепата савремене наставе српског језика у основној и средњој школи.

Појам учтивости и савремене теорије

Појам учтивости опире се јасном дефинисању јер његово разумевање зависи од субјективног гледишта онога ко га покушава објаснити. Једни под учтивошћу подразумевају љубазност, васпитање и уљудно понашање, други исказивање пажње и поштовања у комуникацији са саговорником, док се за неке учтивост исказује кроз ненаметљивост, уздржаност и томе слично. Употреба форми учтивости условљена је потребама друштва, али и самог човека – осећање задовољства које се јавља као резултат неке врсте учтивног понашања.

Данијел Кадар и Мајкл Хох (Daniel Kadar, Michael Haugh) учтивост представљају као кључ који отвара врата успешној међуљудској комуникацији¹³, као и да када бисмо некога упитали да нам објасни појам учтивости добили бисмо следеће одговоре: „рећи *молим те* и *хвала*, употребљавати хонорифике¹⁴” (КАДАР, ХОХ 2013: 2–3).

Робин Лејкоф (Robin Lakoff) је говорила да друштва развијају учтивост како би смањила могућа неслагања и олакшала интеракцију међу људима. Она је била једна од првих истраживача који су учтивост посматрали са прагматичког становишта. Лејкоф истиче да је „врло могуће да постоје различити идиолекти учтивости: оно што је уљудно понашање за мене, теби може бити досадно зато што су нам правила унеколико друкчије формулисана, или зато што је наша хијерархија прихватљивости другачија” (СТОЈАНОВИЋ 2011: 332). Може се закључити да свако од нас, на свој начин, интерпретира правила учтивости и одлике које чине учтиво понашање.

¹³ „Politeness is key to all of our relationships and plays a fundamental part in the way we communicate with each other and the way we define ourselves. It is not limited only to conventional aspects of linguistic etiquette, but encompasses all types of interpersonal behavior through which we explore and maintain our relationship” (КАДАР, ХОХ 2013: 2–3).

¹⁴ „Many of us have been educated how to behave politely since childhood; we only have to think about parents prescribing their children when and how to apologise, to say *please* and *thank you*.”

Џофри Лич (Geoffrey Leech) дефинише учтивост као „стратешко избегавање конфликта”, а у свом делу *Принципи прагматике*, објављеном 1983. године исти аутор поставља прагматички оквир, у коме учтиве форме играју важну улогу у регулацији интеракције. Он истиче субординираност принципа кооперације принципу учтивости, односно да је учтиво понашање предуслов за остваривање кооперације међу саговорницима: „уколико нисте љубазни са својим суседом, комуникацијски канал међу вама ће се прекинути” (ЛИЧ 1983: 82). Личов систем учтивости заснива се на успостављању и одржавању комуникацијских веза, као и начину на који их учесници у комуникацији обликују и воде.

Најпознатију студију о универзалности лингвистичке учтивости: „Politeness: some universals in language usage” објавили су аутори Пенелопе Браун (Penelope Brown) и Стивен Левинсон (Stephen Levinson), 1987. године. Они су појам лингвистичке учтивости представили кроз „концепт лица или образа” (face), који представља слику осеби као друштвеном бићу, заправо полазе од претпоставке да постоји идеални учесник конверзације. Та слика о себи се може током интеракције с другима оштетити, очувати или побољшати. Они су на материјалу различитих језика проверавали резултате сопствених истраживања, односно повезаност говорне стратегије и модела учтивости који та стратегија илуструје. Теорија учтивости Браунове и Левинсона била је полазиште многим лингвистима у истраживањима учтивног комуникативног понашања.

Модел Пенелопе Браун и Стивена Левинсона претрпео је многе критике (двострукоост образа, изједначавање учтивости с очувањем образа, негативан образ као стран појам многим азијским културама, где се појединац не посматра као засебна индивидуа, већ као потпуно зависан од других чланова заједнице што доводи до потребе разликовања „појединачног” и „групног” образа, појам моћи који се различито схвата и др.). Чињеница је да је овај модел као теоријски оквир за емпиријска истраживања имао једног озбиљног супарника – приступ Џофрија Лича. Само су та два модела понудила исцрпне примере различитих лингвистичких структура којима се остварују стратегије учтивости.

Савремене теорије учтивости су базиране на теорији говорних чинова Џона Серла (John Searl) и Џона Остина (John Austin). Ау-

торке М. Јањић и И. Чутура закључују да је: „неоспорно да је учтивост илокуција исказана са намером да одржава друштвену хармонију, да представља друштвено прикладно понашање, да је заснована на поштовању учесника у комуникацији и да су њена три основна постулата: интенционалност (намера), респонсабилност (одговорност) и сериозност (кооперативност)” (ЈАЊИЋ, ЧУТУРА 2014: 33).

Учтивост – језичка универзалија

Учтивост у језику представља језичку универзалију, односно обележје свих језика, и полази од говорног чина као најважнијег елемента комуникације. Ова тема била је интересантна многим лингвистима, али последњих деценија истраживање феномена учтивости све више привлачи пажњу истраживача. Године 2005. покренут је светски часопис из области примењене лингвистике, посвећен питањима учтивости – *Journal of Politeness Research: Language, behavior, culture*, који се и даље објављује.

Српски језик, као и већина језика, у свом граматичком систему нема категорију учтивости, већ језичка средства, односно форме којима се учтивост исказује. То су форме говорне и писмене етикетије под којима подразумевамо „кодификовану употребу етикета” (ЈАЊИЋ, ЧУТУРА 2014: 33), односно утврђени начин понашања у одређеним приликама у друштву: употреба заменице *Ви*, етикете за исказивање уважавања приликом ословљавања у јавном и службеном комуницирању („господине”, „госпођо / госпођице”, „ваша светости”...), формуле учтивости: молба, честитање, захваљивање, саучешће, извињавање, и слично.

Са појмом учтивости човек се упознаје још у раном детињству. Прве инструкције о „лепом” понашању најчешће се добијају од стране родитеља или других чланова породице, као и од васпитача: поштовати старије, персирати им, не упадати другима у реч, навикавање деце на сналажљивост у свакодневним говорним ситуацијама и томе слично. Темељ учтивости једне индивидуе поставља се у овом животном добу и зато су знања која се тада усвоје трајнија и од пресудне важности за њен даљи развитак.

Сложићемо се са речима П. Илића који истиче да „култура изражавања тражи велику културу духа” (ИЛИЋ 2006: 544). Стога, учтиво обраћање треба неговати и развијати и током школовања.

Поред тога што представљају медијум између наставног градива које треба обрадити и ученика који би то градиво требало да усвоје, наставници морају бити сапутници својих ђака и њихови пријатељи. Ученици се неће неучтиво понети према наставницима који су пуни разумевања, знања и стрпљења, који их не спутавају, већ им пружају подршку и ослонац. Наставници разредне и предметне наставе су дужни да непрестано теже усавршавању и богаћењу сопственог језичког израза, да личним примером буду узор својим ученицима, као и да истичу важност неговања лепоте правилног и учтивог говора и писања, заправо – важност неговања културе изражавања.

Учтивост у програмском концепту

Наставни програм за српски језик у првом разреду основне школе предвиђа обраду форме ословљавања која се остварује кроз употребу конвенционалног језичког стандарда у усменом општењу са непознатим и одраслим саговорником, односно употребу заменице *Ви* из поштовања и учтивости. Правилно писање личне и присвојне заменице *Ви* и *Ваши* у обраћању налази се у потпоглављу *Правопис*, у наставном програму за пети и шести разред основне школе. У другом и трећем разреду предвиђено је упознавање ученика са културом слушања саговорника и важношћу њеног неговања. С обзиром на то да нисмо били усмерени искључиво на истраживање присуства/одсуства учтивости у језику и у оквиру програмских садржаја који припадају култури изражавања, приметили смо да се у осмом разреду основне школе, у оквиру потпоглавља *Књижевност*, појављује и могућност обраде изборног текста (одломка) под називом *Бонтон*, ауторке Јасминке Петровић, која на занимљив и младима близак начин предочава важност познавања правила лепог понашања у одређеним друштвеним приликама. Ово су једине програмске јединице (основна и средња школа) у којима се непосредно помињу речи *учтивост*, *поштовање* (култура слушања саговорника), односно *бонтон*. Невербални пратилачки елементи говора, којима се може исказивати учтивост / неучтивост нису обухваћени наставним програмом ни у основној нити у средњој школи.

Упутства дата у програму писана су штуро, непрецизно и недовољно разумљиво, тако да наставници могу веома лако запасти

у недоумицу како да реализују програмске садржаје. Утисак који смо стекли увидом у наставне програме довео нас је, између осталог, до закључка да језичке форме, било да је реч о усменим или писменим облицима, путем којих се испољава учтивост, нису у довољној мери и на одговарајући начин заступљене у наставном програму савремене наставе српског језика у основној и средњој школи (гимназији). У њима је култура изражавања заступљена искључиво формално, док је избор садржаја препуштен самом наставнику.

Истраживање

Опис, предмет и циљ

Истраживање спроведено за потребе овога рада представља анализу наставног процеса у оквиру наставног подручја културе изражавања, а за предмет има испитивање заступљености усмених и писмених форми којима се исказује учтивост у наставној пракси. Овим истраживањем желимо показати да језичка култура, а у оквиру ње и поменуте форме учтивости, представљају неправедно запостављену област у настави српског језика, како у основној, тако и у средњој школи. Формирању учтиве личности ученика није посвећено довољно времена, ни наставним програмом, нити наставном праксом, па се тако дешава да ученици заврше и средњу школу, а да не знају написати молбу, жалбу, усмено се захвалити и слично.

Значај истраживања

Резултати овог истраживања могу, кроз снимање тренутног стања у настави, допринети подизању свести о томе да би форме учтивости требало да добију више простора у наставним програмима, али и да се мора посветити више наставног времена, у оквиру квалитетније припремљених часова који ће мотивисати ученике на даљи рад, учење и развој у области учтивног усменог и писменог изражавања. Сматрамо да би ово истраживање требало да скрене пажњу свих наставника, како разредних, тако и предметних, на потребу упознавања ученика са језичким формама којима се исказује учтивост, њиховог неговања у циљу развијања личности које ће у будућности бити активни критички мислиоци и ствараоци једног друштва.

Хипотезе

На основу одређеног проблема, дефинисаног предмета и постављеног циља истраживања, наше хипотезе гласе:

Настава језичке културе заступљена је у пракси, али не у оној мери у којој је предвиђена наставним програмом.

Ученици сматрају часове језичке културе занимљивим и корисним.

Наставници захтевају од својих ученика поштовање правила писмене и говорне етикеције.

Ученици не воде рачуна о језичкој учтивости приликом свакодневне писмене или усмене комуникације.

Методe истраживања

Истраживање је спроведено у форми упитника, у априлу 2015. године на добровољној бази, а узорак је чинило укупно дванаест одељења (по три одељења седмог и осмог разреда ОШ „Нада Поповић” у Крушевцу, и по три одељења трећег и четвртог разреда године – филолошког, друштвено-језичког и природно-математичког смера – „Гимназије Крушевац”), односно три стотине ученика и дванаесторо наставника који предају српски језик и књижевност у поменутим школама. Упитници су конципирани тако да пружају приказ мишљења и ставове ученика и наставника о положају и заступљености језичке културе и форми учтивости у наставном програму и наставној пракси.

Састављене су две врсте упитника:

упитник за наставнике и

упитник за ученике.

Оба упитника су била анонимног карактера и састојала су се из три дела:

основних информација (за наставнике: *назив школе у којој наставник/-ца предаје*; за ученике: *назив школе, разред и одељење, пол*),

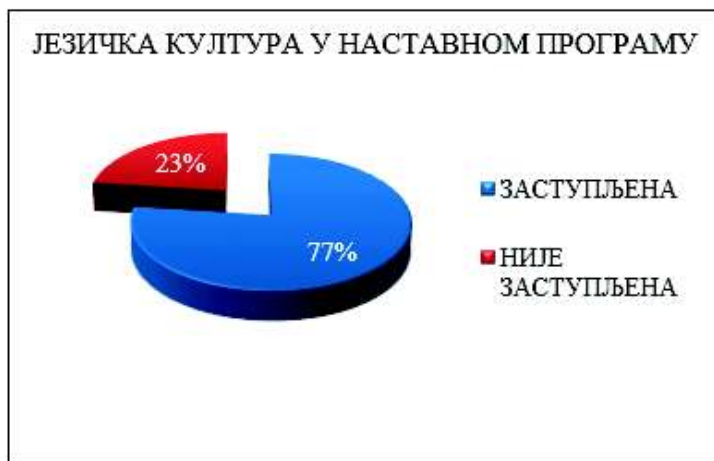
упутства за попуњавање и

питања на која су наставници/ученици давали одговоре.

Попуњавање упитника није било временски ограничено.

Резултати истраживања

Добијени резултати делимично су потврдили постављене хипотезе. Чак 77% наставника сматра да настава језичке културе није заступљена у обиму који предвиђа наставни програм, док 23% њих сматра супротно. Добијене резултате приказаћемо путем графикана.

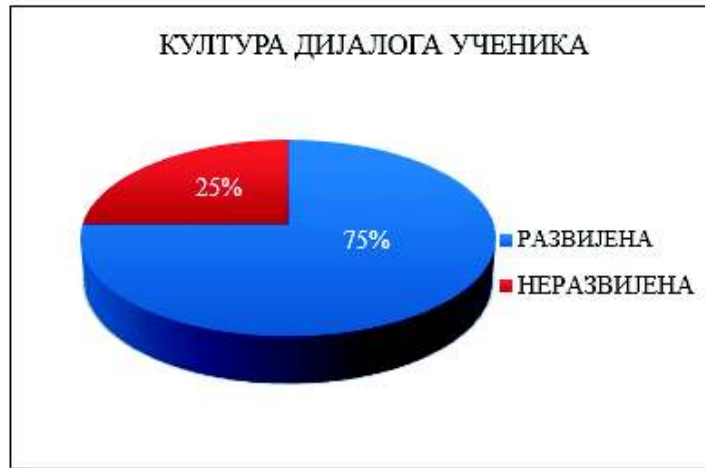

Графикон бр. 1

Оваквим резултатима потврђена је прва хипотеза: *Настава језичке културе заступљена је у пракси, али не у оној мери у којој је предвиђена наставним програмом.* Сматрамо да се надлежни просветни органи и институције, али и сами наставници српског језика морају ухватити у коштац са овим давно познатим проблемом, јер се он једино на тај начин може превазићи. Овде треба деловати у циљу стварања квалитетније наставе језичке културе, у оквиру које ће ученици бити мотивисани за рад, а часови усменог изражавања, односно говорне културе, и часови на којима се учи, развија и негује писмено изражавање бити равномерно заступљени.

Занимљиво је истаћи чињеницу да и поред недовољно заступљеног подручја језичке културе у наставној пракси 75% ученика основне школе сматра часове језичке културе занимљивим и корисним (друга хипотеза: *Ученици сматрају часове језичке културе занимљивим и корисним*), док је у средњој школи овај проценат ученика нешто нижи и износи 69%. 91% укупног броја ученика (и основне и средње школе) би волело да часови културе изражавања буду чешћи, а 100 % наставника проналази да је неопходно посветити већи број часова обради наставних јединица из поменуте области.

Када је реч о формама учтивости 100% наставника захтева од својих ученика поштовање правила писмене и говорне етикеције (трећа хипотеза: *Наставници захтевају од својих ученика поштовање правила писмене и говорне етикеције*). 75,3% њих сматра да је култура дијалога ученика којима они предају развијена.

Графикон бр. 2

И поред тога што добијени резултати показују да већи број ученика поседује развијену културу дијалога сматрамо да треба још више радити на подизању свести о неопходности развијања језичке културе, а у оквиру ње и културе дијалога и културе слушања саговорника.

85,7% наставника мисли да учтивост и школски успех ученика нису повезани, а 25% њих истиче да се учтивост / не-учтивост путем невербалних пратилачких елемената испољава: занемарљиво – 25%, у мањој мери – 58,33%, омета рад – 16,7%.

Графикон бр. 3

На основу добијених одговора закључујемо да наставници посвећују највише наставног времена следећим формама учтивости:

формама поздрављања, ословљавања (употреба заменице Ви из поштовања, форме извињења, захваљивања, честитања, и сл.), писању молби и жалби, култури понашања и опхођења ученика према друговима и другарицама, култури опхођења према наставницима и радницима у школи, културном понашању и финим манирима према непознатим особама (на улици, у продавници, на пијаци), поштовању саговорника, неговању културе дијалога.

Наставници сматрају да доприносе неговању учтивости код својих ученика на следеће начине:

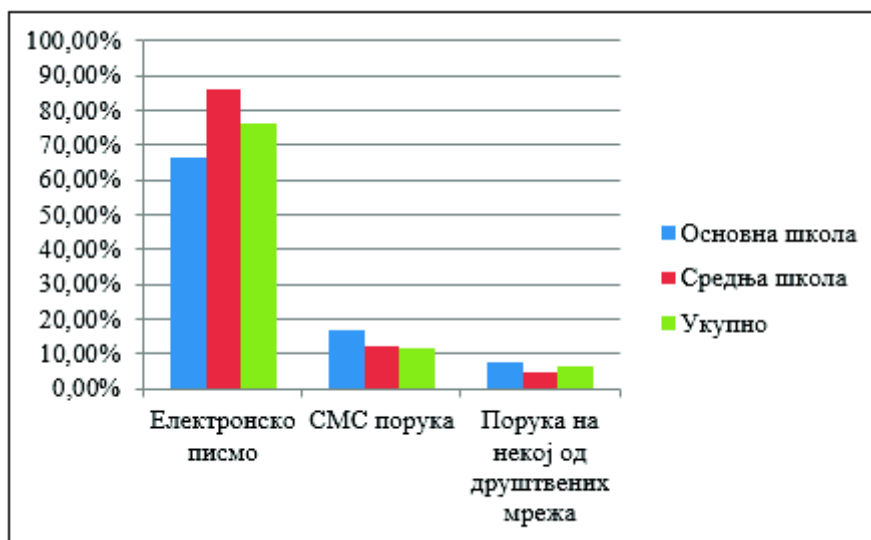
тако што их уче да поштују друге и себе, говорним и писменим вежбама, развијањем толеранције и другарских односа међу вршњацима, усвајањем културних манира, својим личним примером, указивањем на евентуалне грешке у говору или писању, указивањем на позитивне примере из књижевних текстова, истицањем значаја познавања правописа, развијањем способности за правилно, економично и уверљиво усмено изражавање, развијањем способности ученика да уче различите видове испољавања језика: функционалне стилове и спознавање примерености њихове употребе, развијањем љубави према језику, лепој речи и уметности код ученика, јачањем језичког и литерарног сензибилитета.

У усменом и писменом општењу са непознатим и одраслим саговорником заменицу *Ви* из поштовања и учтивости употребљава 98,06% ученика основне школе, док је овај проценат ученика средње школе незнатно већи и износи 99,31%. То би у укупном збиру анкетираних ученика и из средње и из основне школе износило 98,7%.

98,7% ученика основне школе сматра да медији могу утицати на развој учтивног, односно неучтивног понашања, док у гимназији тај проценат износи 90,96%, а то би на укупном нивоу износило 98%.

Када је реч о вођењу рачуна о језичкој учтивости приликом писања електронског писма, 66,5% ученика основне школе води рачуна о њој, док је у средњој школи овај проценат већи и износи 86,2%, што би у укупном збиру анкетираних ученика износило 76%. Што се учтивости приликом писања СМС поруке тиче, 16,8% ученика основне школе води рачуна о језичкој учтивости. У средњој школи тај проценат износи 12,41%. У укупном збиру овај

процент је 11,33%. Језичкој учтивости се најмање пажње поклања приликом писања порука на некој од друштвених мрежа: 7,74% ученика основне школе и 4,82% ученика гимназије води рачуна о језичкој учтивости, што чини укупно 6,33%. Подаци су изложени у графикону који следи.

Графикон бр. 4

Пета хипотеза која гласи: *Ученици не воде рачуна о језичкој учтивости приликом свакодневне писмене или усмене комуникације*, делимично је потврђена. Из приложених резултата можемо уочити да ученици ипак воде рачуна о језичкој учтивости, а највише при писању електронских писама (76% анкетираних ученика), мање при писању СМС порука (11,33%), а најмање приликом писања порука на некој друштвеној мрежи попут Фејсбука, Твитера и слично (6,33%). Разлог због кога ученици највише воде рачуна о језичкој учтивости приликом писања електронског писма, а најмање путем порука на друштвеним мрежама, може се налазити у томе да ученици електронским писмима углавном комуницирају са наставницима и одраслим особама, док су поруке на друштвеним мрежама најчешће упућене школским друговима и другарицама, уопштено говорећи – млађој популацији.

Желели смо испитати и да ли ученици умеју самостално написати молбу/жалбу. Резултати које смо добили не сматрамо

задовољавајућим: молбу зна самостално написати 62,6% ученика основне школе и 75% ученика средње школе, што би значило да проценат укупног броја ученика који знају саставити молбу износи 69%. Слично је и са писањем жалбе: 65,2% ученика у основној и 73,8% ученика у гимназији уме самостално написати жалбу. На укупном нивоу то би износило 69,33% анкетираних ученика. Наставници су у обавези да ученике упознају са језичким – усменим и писаним – средствима којима се исказују молба, жалба, захвалност и сл. Много боље стање је у вези са усменим исказивањем захвалности, молбе, жалбе, честитања и сл., које не представља проблем за 92,9% ученика основне школе, као и за 90,96% средњошколаца, у укупном збиру 95% ученика.

Закључили смо да су ученици упознати са формом приватног и службеног писма: 96,13% основаца и 91,61% гимназијалаца – укупно 97% свих анкетираних ученика.

На питање зашто је важно поштовати правила писмене и усмене језичке етикеције (учтивости), ученици су одговарали следеће:

*због целокупног развоја личности,
доприносе развоју опште културе,
омогућавају лакше функционисање појединца у међуљудској комуникацији,
зато што је поштовање тих правила одлика образованог човека, који је свестан да живи и делује унутар друштва у коме постоји одређени кодекс понашања који се мора поштовати,
зато што се кроз поштовање тих правила огледа наша култура и васпитање,
зарад очувања језика и писмености,
ради указивања поштовања саговорницима,
ради стварања позитивног утиска саговорника о нама.*

И наставници и ученици су имали задатак да на скали од 1 до 5 оцене: учтивост свог одељења (ученици), учтивост ученика према вршњацима и према наставницима (наставници). Ученици су учтивост својих одељења оценили на следећи начин:

- а) основна школа – просечна оцена: 3,43
- б) средња школа – просечна оцена: 3,09.

Наставници су оцењивали учтивост ученика у односу према:

- а) вршњацима – просечна оцена: 3,58
- б) наставницима – просечна оцена: 3,66.

Можемо закључити да су претходно постављене хипотезе, у највећој мери, потврђене. Садржаји језичке културе нису заступљени у наставној пракси у оној мери у којој су предвиђени програмским концептом, па је због тога потребно посветити већи број

часова обради наставних јединица из области културе изражавања. И поред тога што су ретки, ученици сматрају часове језичке културе занимљивим и корисним. Истина је да наставници захтевају од својих ученика да поштују правила писмене и говорне етикеције, али овде стоји и препорука да се рад на неговању и развијању учтивости, и у основној и у средњој школи, треба продубити и интензивирати. Четврта хипотеза (*Ученици не воде рачуна о језичкој учтивости приликом свакодневне писмене или усмене комуникације*) је само делимично потврђена јер смо на основу истраживања закључили да, у већем броју случајева, ученици воде рачуна о поштовању учтивости приликом писања електронских писама.

Наставници морају још више радити на упознавању ученика са нормом књижевног језика, при чему мислимо на упознавање са граматичким, лексичким, правописним и акценатским правилима српског књижевног језика, као и на неговању граматички и стилстички чистог писменог и усменог изражавања, које је једноставно, недвосмислено и логично.

Запажања и предлози

Настава културе изражавања у основној и средњој школи – гимназији се заснива на организацији и спровођењу говорних и писмених вежби, које би требало да буду детаљно осмишљене и припремљене, тако да делују снажно на мотивисаност ученика и активирају њихове стваралачке и креативне потенцијале.

Изнети проблем сагледаћемо у ширем контексту.

Култура комуникације је урушена и готово искључиво везана за високообразоване чланове друштва. Разлог оваквом стању можемо потражити у културним, социјалним и другим (не)приликама које владају нашом свакодневицом. Свесни смо огромног утицаја медија на јавно мњење. Средства јавног информисања би требало да промовишу култивисан начин изражавања, али сведоци смо комерцијализације и вулгаризације медија у сваком погледу. Изузеци су ретки. Уместо професионалности новинара, њиховог правилног и културног изражавања до изражаја долази непрофесионалност, комуникациона некомпетентност и маргинализација говорне и писмене етикеције. Нарушавање језичке културе није везано само за забавне садржаје и тзв. „ријалити“ програме, већ, нажалост, и за оне озбиљније. Стога је од пресудне важности дело-

вати у правцу решавања проблема, увођењем норми, одређених стандарда, као и контролом садржаја и начина рада медија. Селекција информација и утицаја зависи од бројних фактора као што су: „интелектуални развој личности, развијеност естетских и моралних критеријума, образовног и културног репертоара деце и младих”, али у овом процесу значајну улогу имају и школа и породица (СТАНКОВИЋ, ЈАНКОВИЋ 2008: 96).

Бирократском језику и језику улице изложени смо свакодневно, што посебно погубно делује на млађу популацију. Наставници би требало да раде на развијању система вредности и смисла за лепо и корисно код својих ученика, а што је још важније да својим примером сведоче оно о чему говоре. Мора се систематски развијати и неговати култура комуникације младих и радити на дефинитивном раскиду са традиционалним, пасивним и једносмерним комуницирањем. Ученици морају бити активни учесници у наставном процесу, који ће слободно постављати питања наставницима, учествовати у разговорима и полемикама и без бојазни износити своја мишљења и запажања.

У остваривању очекиваних исхода у настави граматике, књижевности, а нарочито говорне културе веома је ефикасна и метода сценске комуникације. Она је свеобухватна, динамична, жива и интерактивна, сва у симболици игровне драматизације животне збиље и обезбеђује максимални ангажман деце у процесу учења путем моторичких, емоционалних и игровних активности тимског рада, који је најбољи начин за подстицање и развој социјалних и општих животних вредности (ЈАЊИЋ 2011: 311). Изучавањем форми учтивости уз помоћ поменуте методе ученици се оспособљавају да самостално раде, „развију способност говора, форме разноликог сврсисходног друштвеног понашања у складу са околностима, да стекну, исправе и допуне практична знања, умења и навике, те да тако превазиђу, за сада, основни захтев наставе да се знање препричава (репродуктивно знање), а не примењује” (КОШНИЧАР 2002: 72–73). Метод сценске комуникације повезује технике глуме: опонашање, уживљавање, сценски говор и сценски покрет, односно законитости драмске радње са наставом и може бити организован као драмски метод, драмска игра или мали школски перформанс.

Сталним организовањем вежби разговарања ученици развијају културу комуникације, а у оквиру ње и културу слушања и

поштовања саговорника. Ове вежбе би требало осмислити као наставну игру путем које би се ученици, на занимљив начин, обучавали у вештинама учтивог комуницирања, што је нарочито погодно у млађем школском узрасту – кроз свакодневне комуникативне ситуације – у продавници, биоскопу, библиотеци, код лекара, разговор преко телефона, разговор са старијом особом и сл., али и у старијим разредима основне школе и средњој школи – кроз инсцениране пословне и службене разговоре, интервјуе (ЈАЊИЋ 2013: 383–384). Један од предлога за превазилажење недостатка усмених форми у програмском концепту јесте чешће организовање часова културе изражавања, у оквиру којих би се спроводиле стилско-композицијске говорне вежбе. Оне представљају „репрезентативни пример говорне културе ученика” захтевајући од ученика организован усмени одговор о одређеној проблематици. Сам одговор ученика треба да буде подељен на говорне целине и конципиран на основу претходно израђених планова излагања. Један од облика стилско-композицијских вежби су и вежбе упућивања или давања инструкција. Организовањем ових говорних вежби ученици се навикавају на поштовање одређених норми понашања у различитим говорним ситуацијама. М. Јањић у књизи *Савремена настава говорне културе у основној школи* вежбе упућивања дели на:

говорне облике упућивања у ужем смислу, које подразумевају конкретна правила: давање инструкција о лепом понашању, поштовању одређених прописа, поштовање правила игре, кућног реда неке установе или стамбене зграде, правилима библиотеке, и томе слично... (ЈАЊИЋ 2008: 53–54, 64)

говорне облике званичног обраћања: поздравни говори, честитке, здравице, молбе, жалбе, захтеви, обавештења, конференсе.

Детаљним извођењем ове врсте стилско-композицијских говорних вежби, уз одговарајуће инструкције наставника, ученици се уче елоквентности, њихов језички израз постаје јасан и богат, а временом постижу флуентност у усменом излагању. Учтивом говору ученици се могу учити и путем извођења вежби објашњавања или екскламације. Наставник треба сугерисати ученику да добар говор мора бити јасан, кратак и ефектан, али садржајан, уз одговарајући телесни став, насупрот преопширном објашњавању и скретању са теме. Држањем говора, предавања, реферата и сл. ученици негују и богате своју говорну културу. Најсложенију врсту стилско-композицијских говорних вежби у старијим разредима

основне школе и у гимназији, представљају вежбе расправљања или вежбе аргументације које се заснивају на доказивању или оповргавању одређене тезе, кроз изношење уверљивих аргумената. Важно је да наставник помно надзире ток расправе, како она не би попримила неучтив тон, а под тим подразумевамо опасност да расправа, полемика или дискусија не прерасту у говорне облике обојене неучтивим тоном (подизање гласа, вређање, омаловажавање, упадање у реч, скретање са теме и сл.). Учећи да аргументовано и на учтив начин сукобљавају мишљења ученици се навикавају да критички мисле и заступају своје ставове, истовремено слушајући ставове и мишљења других, а што је још важније – уче да те ставове и мишљења поштују.

Наставници би требало, кроз наставну игру, да упознају ученике и са важношћу невербалних пратилачких елемената говора, који га могу битно одредити. Ово можемо чинити честим организовањем вежби дикције и вежби за правилан изговор гласова (учтиво обраћање подразумева одговарајуће акустичке вредности говора и правилну артикулацију гласова), вежби контроле висине гласа и темпа изговора. Ученицима треба сугерисати да учтивост подразумева и правилан телесни став и артикулисане покрете тела – без махања рукама, гледање саговорника у очи, и на пристојној раздаљини.

С обзиром на брзо ширење дигиталне технологије и све већи број ученика који поседују рачунаре и интернет везу јавља се и потреба упознавања ученика са нететикецијом, односно правилима лепог понашања на интернету. Ученици, као корисници интернета, могу делити своја мишљења и идеје са мноштвом корисника, истраживати, а могу утицати и на друге кориснике. Са развојем дигиталних технологија и појавом друштвених мрежа попут Фејсбука, Твитера, и других јавила се потреба за ажурирањем листе правила лепог понашања која су предвиђена документом RFC 1855 из 1995. године. Због тога би требало спроводити перманентну едукацију наставника у том правцу, како би се ишло у корак са иновацијама и новинама које оне са собом носе.

Сматрамо да наставници морају посветити много више пажње неговању говорне и писмене етикетије код својих ученика, јер је она битан предуслов за остваривање успешне комуникације.

Закључна разматрања

Проучавањем форми којима се исказује учтивост, а које се налазе у оквиру наставног програма за српски језик у основној и средњој школи (гимназији), дошли смо до следећих закључака:

Језичке форме, било да је реч о усменим или писменим облицима, путем којих се испољава учтивост, недовољно су заступљене у програмском концепту савремене наставе српског језика у основној и средњој школи, нарочито када је реч о усменим формама, што сматрамо највећим недостатком постојећег програмског концепта. Упутства у наставним програмима писана су штуро и недовољно јасно. Превазилажење овог проблема видимо у:

допуњавању и обогаћивању наставних програма за српски језик у основној школи и у гимназијама, у којима би настава језичке културе заузела равноправни положај у односу на наставу језика и наставу књижевности, и у којима би била систематичније, детаљније и прецизније конципирана,

неопходности сталног предочавања важности употребе форми учтивости у свакодневном говору,

учесталијем, осмишљенијем, сврсисходнијем и креативнијем организовању писмених вежби, као и што чешћем организовању различитих говорних вежби попут:

упућивачких (са којима треба почети још у вртићу и млађим разредима основне школе, а које треба организовати и прилагођавати и ученицима старијег узраста), вежби разговарања (разговорне игре, поготову дијалогске вежбе, попут вежби расправљања и дискусије, могу допринети усвајању поменутих форми),

стилско-композицијских говорних вежби (вежби објашњавања, упућивања, расправљања),

упознавању ученика са учтивим невербалним пратилачким елементима говора (вежбе дикције, вежбе за правилан изговор гласова, контролу висине гласа и темпо изговора), као и

важношћу правилног телесног става и артикулисаних покрета тела.

Наставници, као организатори наставног процеса морају посветити много више пажње неговању говорне и писмене етикеције код својих ученика, како на часовима културе изражавања, тако и на часовима језика и књижевности. Наставници би требало да теже непрестаном повезивању градива језика, књижевности и културе изражавања. Форме учтивости ученици могу, на пример, уочавати на лингвометодичком предлошку који ће садржати дијалогску форму у којој је присутно учтиво обраћање, или на примеру одређеног књижевног дијалога.

Непрестани развој дигиталних технологија намеће потребу упознавања ученика са нететикецијом, односно правилима лепог понашања на интернету, због чега би требало спроводити перманентну едукацију наставника и у том правцу.

Култура комуникације ученика је урушена и због тога се мора систематски развијати и неговати. Треба радити на дефинитивном раскиду са традиционалним, пасивним и једносмерним комуницирањем. Ученици морају бити активни учесници у наставном процесу, који ће слободно постављати питања наставницима, учествовати у разговорима и полемикама, и без бојазни износити своја мишљења и запажања.

Ученике ваља стално подсећати на важност познавања говорне и писмене етикеције, али и невербалних учтивих елемената који прате говор. Ученицима треба усадити свест о неопходности неговања и поштовања учтивости јер она, између осталог, доприноси и лепоти матерњег језика, којој треба поклањати много више пажње.

Ипак, за подизање опште културе, па и културе изражавања одговорне су не само јавне институције, него и сви појединци у друштву, јер језик није само „прђија лингвиста и књижевника”, већ је „дар природе и заједничко добро свих који се њиме служе” (СТЕВАНОВИЋ 1988: 84).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ИЛИЋ 2005: Илић, Павле. *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*. Нови Сад: Змај, 2005.
- ЈАЊИЋ, ЧУТУРА 2014: Јањић Марина, Чутура, Илијана. „Маргинализација говорне етикеције на електронским медијима: хонорифици и учтиво обраћање”. *Језик књижевност, маргинализација: језичка истраживања*. Ниш: Филозофски факултет, 2014: стр. 31–47.
- ЈАЊИЋ 2011: Јањић, Марина. „Драмски приступ *Нечистој крви* Боре Станковића у настави”. Зборник радова: *Нечиста крв Боре Станковића сто година после*. Учитељски факултет у Врању, 2011: стр. 309–327.
- ЈАЊИЋ 2013: Јањић, Марина. „Комуникативна метода у разредној настави српског језика”. *Учитель*, XXXI, бр. 3. Београд, 2013: стр. 379–388.
- ЈАЊИЋ 2008: Јањић, Марина. *Савремена настава говорне културе у основној школи*. Нови Сад: Змај, 2008.
- КАДАР, ХОХ 2013: Kadar, Daniel, Naugh, Michael. *Understanding politeness*. Cambridge University Press, 2013.
- КОШНИЧАР 2002: Кошничар, Софија. *Сценска уметност – учење кроз сценску игру*. Нови Сад: Змај, 2002.
- ЛИЧ 1983: Leech, Geoffrey. *Principles of Pragmatics*. Cambridge University Press, 1983.
- СТАНКОВИЋ, ЈАНКОВИЋ 2008: Станковић, Ивана, Јанковић, Ана. „Рекламна порука као педагошки проблем”. Педагошко друштво Србије, НВ год. LVII, Број 1, Београд: 2008, стр. 95–107.
- СТЕВАНОВИЋ 1988: Стевановић, Михаило. „Од Вука до Белића и даље”. *За јасност, лепоту и ефикасност књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988.

СТОЈАНОВИЋ 2011: Стојановић, Дарко. „Учтивост у немачком и јапанском језику”. *Комуникација и култура онлајн*. Година II, број 2, 2011. <<http://www.komunikacijaikultura.org/КК2/КК2Stojanovic1.pdf>>. 10. 5. 2015.

ИЗВОРИ

Наставни планови и програми. <<http://www.zuov.gov.rs/poslovi/nastavni-planovi/nastavni-planovi-os-i-ss/>>. 27. 4. 2015.

Ana D. Mijajlović

THE FORMS OF POLITENESS IN THE CURRICULUM OF CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE TEACHING

Summary

This paper deals with the investigation of the use of language forms that express politeness, as well as their representation in the curriculum of the Serbian language in primary and secondary schools. The curriculum is characterized by the lack of polite forms, and the choice of content is left to the teacher. Teachers, as organizers of the teaching process, must devote much more attention to oral and written etiquette among their students. Students should be constantly reminded of the importance of oral and written knowledge of etiquette, also of polite and non-verbal elements that accompany speech. They need to instill awareness of the necessity of cultivating politeness because it contributes to the beauty of the native language, which should be given more attention.

Key words: politeness, language etiquette, curriculum

